

EMANCIPACIJA NASELJA HVARSKJE RAVNICE OD FEUDALNOG OBLIKA CRKVENJE UPRAVE*)

Dr. Niko Duboković Nadalini

Naši historičari, a prvenstveno akademik dr. Grga Novak u svoja dva djela o Hvaru, rasvijetlili su odnose između progresivnog političkog stava pučana na ovome otoku, i elemenata, koji su nastojali spriječiti sudjelovanje pučana u vladi.

Dr. Novak je ukazao, da je ugovor sklopljen sa Venecijom za priznanje njene vlasti 1278. bio posljedica otpora protiv tendencija za samovlašću hvarskog praplemstva. Povod ovom aktu bila je dugotrajna agresivnost Omišana, ali je očito da su ovi, među narodom i plemstvom imali prijatelja, pristaša ili srodnika, koji su vjerovatno stvarali teren za te pokušaje dominacije sa kontinenta. Venecija, favorizirajući komunalni sistem, paralizirala je one sile, koje su mogle predstavljati težnje kontinentalnih političkih čimbenika, na pr. Kačića i Šubića iz Omiša, da sebi podlože Hvar. Komuna je značila zatvoreni krug, svođenje političkog života na Hvaru na samo područje njegove jurisdikcije, i desolidarizaciju prema kontinentu. Stvaranjem komune na Hvaru, ili njenim priznanjem, kao jedine vlasti na otoku, obzirom da je do tada embrionalno ili potencijalno postojala, Venecija je u drugoj polovici XIII. v. uvađala na Hvaru onaj sistem, koji joj je dozvoljavao da i tu, kao i kod starih dalmatinskih gradova, vodi bilateralnu politiku u odnosu na svaki grad napose, kao državicu napose, u korist konsolidacije svoje dominacije. Time je i vlast na otoku dolazila u ruke dobrim dijelom sasma novog građanskog elementa djelomice tuđeg etničkoj masi koncentriranoj na hvarskoj ravnici, koji je mjesto velike politike preferirao trgovinu i ustavnost, jer je komuna u onim uslovima u pogledu zakonitosti predstavljala svakako korak naprijed nasuprot ostataka patriarhalnosti ili samovolje najjačeg među plemićima ili kontinentalnog vladara.

*) Najsrdačnije zahvaljujem dru. A. M. Strgačiću, višem arhivisti u Državnom arhivu u Zadru, na pomoći pruženoj mi kod tiranja ovog predmeta.

Na Hvaru je tako stariji dio plemstva, što je potjecao iz vremena koja su prethodila komuni, podijelio vlast proti volje i pristao na komunalne zakone, kada je prilikama na to bio prisiljen. A to se desilo zato, jer to plemstvo, bez efikasne podrške sa kontinenta, nije moglo zadržati u svojim rukama sudbinu otoka u odnosu na Veneciju.

Ravnotežu vlasti na otoku valjalo je tražiti drugovdje, t. j. u komunalnoj oligarhiji, u društvu sa drugima, ili propasti, tim više što je to plemstvo trpilo i od međusobne surevnjivosti i neprijateljstva.¹⁾

Ovaj, da tako kažemo, deklasirani feudalac morao je dakle popustiti na širem političkom planu, ali istodobno u svome užem djelokrugu, na terenu komune na otoku, gdje je na selu bio ekonomski dominantan, nije se objektivno odnosio prema zakonima komune, pa je time vršio nasilje i nad pučanima, ekonomski o njemu zavisnim i ako politički slobodnim kao i on, a i nad onim nekim novim patricijima, koji su nastali kasnije u komunalnom sistemu iz redova pučana, kao što patricijat uvijek nastaje.

Zato i jesu intervencije mletačke vlade u klasnim sporovima na Hvaru imale često vid objektivnosti. Mletačka klasna država bila se razvila do tog stupnja sa administrativnog i pravnog gledišta, da zakonska zaštita, pravo rada i vršenje određenih funkcija — klasno opredijeljenih, ali često visokih i za neplemića — nisu bili problematični pojmovi. Za to je vlada i bila na strani puka onoliko često, koliko su po shvaćanju njenog uređenja povrede počinjene od plemstva protivno komunalnom mentalitetu bile česte. Niti su te intervencije bile neiskrene, niti je Venecija kao aristokratska tvorevina mogla zamisliti nešto drugo nego li je radila, naime neku demokraciju u našem smislu. Nije bilo moguće u onim vremenima misliti drugo nego u najboljem slučaju na sprečavanje nasilja in concreto.

Prikazima datim od dra. Novaka nemamo sa gledišta političkih borbi XV. v. što nadodati. Želimo ilustrirati jedan posebni aspekt političkog života na otoku i to baš na hvarskoj ravnici u XV. v., te opisati progresivne političke manifestacije na selu i u okviru sela u jedinom predmetu koji je tada (i još mnogo kasnije) donekle selu stajao na raspolaganju, a to je neka autonomija u crkvenom pogledu. Tretirajući ovaj problem kazat ćemo nešto o razvoju nekih od sela te ravnice, u koliko bude na predmet spadalo.

I.

Kad se općenito govori o borbama i sukobima pučana i plemića na Hvaru, misli se na XVI. v., jamačno jer se figura Matije Ivanića ispoljila u tome vijeku i dala pečat prevratu i daljnjim borbama kroz čitav jedan vijek, do pomirenja (1510.—1612.).

Međutim razvoj političkih i društvenih prilika na otoku, s jedne strane je išao u pravcu proširenja društvene platforme komunalne uprave, dok se s druge sukobljavao sa otporom plemstva, pa je time

uslovljavao više manje latentne podvodne konflikte u toku čitavog XV. v. i prije.

XV. vijek počeo je već sa kompromisom između plemića i pučana 1420., što logično znači, da su sukobi postojali i prije tog vremena, a da ih je bilo i nakon 1420., jer kompromis nije riješio ništa, što znademo po događajima iz XVI. v.

Zato je između 1420. i 1510. protekao period od devedeset godina, ne doduše karakteriziran vidljivim nacima bune pučana protiv postojećem stanju, ali je za sve to vrijeme atmosfera morala biti elektrizirana i bremenita događajima što su započeli na vidljiv način 1510. Politička aktivnost masa bila je drugorazrednog značaja, ali je imala za posljedicu, da je omogućila povezivanje pučana unutar samih naseobina, gdje su se ove iste mase oslobodile ili nastojale osloboditi lokalnog tutorstva svojih protivnika.

Mi bi ovdje, na osnovu nekoliko dokumenata koji nam stoje na raspolaganju, ispitali jedan vid tih lokalnih političkih akcija masa. Radi se o nastojanju, u kojem je prednjačio i prvi uspio Vrbanj, da se seoska crkva u granicama mogućnosti povjeri svećeniku biranom u selu, te tako istodobno selo oslobodi patricijata i kaptola na Hvaru, koji su imali identične interese na selu, jedni kao vlasnici zemlje i patroni mnogih crkava, a drugi opet kao vlasnici zemlje i rektori tih crkava.

Jasno je, da je hvarsko selo u XV. v. imalo malo načina izživljavanja. Potreba društvenog života ostvarivala se u skućenoj formi samo u crkvi, pa je selo išlo za tim, da ovu jedinu formu oslobodi preziranja plemstva, i upotrebi za sticanje prava riječi u crkvi, naime u selu.

Što je narod na hvarskom selu u crkvenom pogledu imao do početka XV. v. bilo je jako malo, jer župe, župnika i župske crkve nije bilo. Župa i župnik su institucije koje su doduše u crkvi nastale već u prvim vijekovima n. e. Suština im je u tome, da je župa teritorijalno omeđena sa pučanstvom zavičajnim kao i kod općine, a da je curator animarum stalni svećenik, vezan za župu (pa za to župnik), te koristi za svoje uzdržavanje i osiguranje službe prihode izvjesnog crkvenog dobra (beneficij), koje pripada župi, i daće. Međutim razvoj župa nije historijski ravnomjeran, pa kanonsko pravo ne može poslužiti uvijek za objašnjenje stanja pojedinog instituta u određenom povijesnom razdoblju, jer su se crkveni život i instituti razvijali često veoma raznoliko, prema prilikama i silama, čiji su bili komponenta. Tako je za prilike na Hvaru karakteristična i značajnija uloga kaptola, nego li je bio slučaj drugodvije i nego li su interesi crkve dovođivali, pa otale konflikti u okviru same crkvene hijerarhije, odraz kojih će se vidjeti tu i tamo i u ovome članku. Radi takove i sličnih situacija morao je Tridentinski koncil²⁾ — čitavih sto godina poslije zbivanja na Hvaru, koje je predmet ovog članka — narediti intenzifikaciju sprovođenja linije stvaranja župa.

Bit će bilo više razloga zbog kojih općenito uzevši nije dolazilo do formiranja župa. U Hvaru glavni razlog bio je svakako privilegij Stolnog kaptola,³⁾ da njegovi članovi — kanonici — imaju jedini pravo biti birani za rektore postojećih beneficija na otoku (crkvama s imanjima), dakle crkava koje su služile (beneficia duplicita) ili nisu (simplicita) u dušobrižničke svrhe. Osim toga imao je kaptol 1/2 desetine. U tim prilikama stvarati župe značilo je mijenjati na štetu kaptola taj organizaciono-ekonomski sistem.

Do tada dakle nije bilo župe, nego nešto sasama drugo. Postojale su grupe osoba, osnivača (ili njihovih nasljednika) pojedine crkve i beneficija (crkva nije mogla postojati bez imanja), a ovi su nazivani konpatroni (crkve), odnosno jus habentes (u pravima koja su izvirala iz akta o osnutku) beneficija. Crkve su mogle biti privatne ili bez dušobrižničke uloge u odnosu na pučanstvo, ali mi ćemo govoriti o onim drugima, t. j. o beneficija duplicita ili curata, iako se privilegij kaptola odnosio na jedne i na druge. Konpatroni su dakle gradili crkvu (i davali joj imanje) u jednom mjestu, dok su oni sami mogli potjecati — i redovito je bilo tako — iz različitih udaljenih mjesta, dakle ne biti teritorijalno kompaktni niti vezani za lokalitet gdje je bila crkva. Ta je onda crkva, po propisima kanonskog prava, postajala njihova ecclesia curata, dok je posjed crkve — mi ovdje govorimo o Hvaru, dakle o specifičnom slučaju — postajao feud kaptola, na osnovu opisanog privilegija. Konpatroni su zadržavali pravo biranja upravitelja crkve, te izbor prezentirali biskupu na imenovanje. Ali tada je nastupao privilegij, pa je biskup morao birati jednog od kanonika. Ovaj je tako postajao dušobrižnik grupe osnivača crkve (konpatrona), a imanje (beneficij) njegovo dobro. Ukratko u XV. v. umjesto župnika na Hvaru su postojali (i još mnogo kasnije, ali stanje u pojedinim stoljećima treba posebno analizirati), dušobrižnici, curates, birani od imalaca prava, čiji je izbor bio ograničen na kanonike, sa kanonskim sjedištem u crkvi građenoj od tih imalaca prava (odnosno njihovih predaka), bez obzira da li je ona stajala na zavlačajnom području imalaca prava ili ne.

U ranijim vjekovima, koji su nam po dokumentima dostupni, a to je XIII. i XIV. v., crkve su gradili plemići pojedinci, grupe plemića, ili plemići sa pučanima zajedno, ali uvijek predominantni oni prvi. Za sve crkve, čiji su nam osnivači poznati u tim vjekovima, a za neke i kasnije, možemo reći, da su pod isključivim ili pretežnim uticajem plemića. Tek u Vrbanju početkom XV. v. nalazimo među osnivačima seoskih crkava plemića više, i zato nam je Vrbanj za prikaz ovoga razvoja zanimljiv. Naravno, ovim ne želimo reći, da plemići nisu više gradili crkve. Mi samo kažemo, da nisu gradili ecclesiae curate, dušobrižničke crkve razvijenih postojećih naselja, — ovdje konkretno Vrbanja — na historijski i ekonomski najistaknutijem dijelu otoka.

Ali dok su trajale opisane prilike u ranijim vjekovima, dok su naime plemići gradili crkvu u selu, mogli su dušobrižničku službu na selu oni sami kontrolirati, jer je dušobrižnik, po pravilu imenovan od patrona, bio imenovan od njih. Tako su oni mogli, uz ekonomsku i političku prevlast na selu, kontrolirati i duhovni život seoskog stanovništva.

Ovdje bi trebalo otvoriti zagradu i upitati se kako i kada je nastao kaptolski privilegij da kanonici budu eligibiles. Za to nemamo dokumenata, ali vjerujemo da je taj privilegij mogao nastati jedino kao korelat podizanja ugleda biskupa i biskupije, paralelno sa uzdizanjem komune — možda u XIII. v. — kao političke vlasti na otoku, gdje su i biskup i komuna bili neprijatelji starog rodovskog ili quasi-feudalnog plemstva na selu. Kasnije je naravno ovaj privilegij, čiji zadatak je izvorno morao služiti učvršćenju biskupske vlasti, postao u daljnjem razvitku štetni privilegij jedne kategorije.

Međutim, kada su crkve počeli graditi sami pučani, vjerojatno zahvaljujući poboljšanju standarda života uslijed trgovine i brodarstva, čime su se naši seljani obilato bavili u XV. v., ali i zahvaljujući težnji za jednakopravnošću, što nam svjedoče političke borbe početka XV. v., ostajalo je nešto što nije dozvoljavalo oslobodenje seoske crkve. Ostajao je taj privilegij kaptola, jer je po tome privilegiju braćko pravo konpatrona jedne crkve bilo ograničeno na mali broj lica među kanonicima. Sistem je bio toliko uhođan, da su postojale grupe beneficija, kako ćemo kasnije vidjeti, koje su predstavljale pravo upravljanja i uživanja za pojedinog kanonika.

Ovaj privilegij je vrlo brzo postao anahronizam, a taj se izražavao jače time, što su kanonici — kurati i dalje ostajali u gradu Hvaru, odakle se nisu micali (protivno propisima kanonskog prava), jer ih je tamo vezala dužnost rezidencije kao kanonika, pa su svoju dušobrižničku funkciju na selu delegirali povremenim (ne stalnim) kapelanima, licima koja time nisu nikakva prava sticali,⁴) na način da je efekat biranja kanonika za dušobrižnika bio taj, što je imanje crkve (beneficij) dolazilo u njegov apsolutni posjed, u koji je kanonik i ulazio, dok je duhovnu obavezu obavljao posrednim putem, povremeno i prekarно. Pravo jushabentesa bilo je dakle, da u svojoj crkvi prime kanonika za gospodara.

Zato nije bilo dosta osloboditi se plemićkih crkava, u kojima su opet ovi bili gospodari, i graditi vlastitu crkvu, jer samim tim činom bili bi automatski spali pod kaptol. Trebalo je nešto mnogo važnije. Trebalo je steći pravo biranja svog čovjeka bar u nekim crkvama, jer tada bi taj čovjek, rektor te crkve i kurat, nezavisan uslijed crkvenog imanja, mogao biti čovjek sela, i rezidirati u selu, bez obaveze da vrši isključivi nalog prebendara iz Hvara. Jedino tako dakle moglo se postići uklanjanje neposrednog utjecaja glavnog grada i plemića, koji su ostajali vlasnici većeg dijela zemlje oko sela, — i kaptola, koji je kroz svoje zemljišne posjede, svoje članstvo većim dijelom pripadajuće patricijatu, i kroz svoju duhovnu moć, vršio neposredni

utjecaj na selo. A što je taj utjecaj mogao biti znať ćemo, ako uoćimo širinu i dubinu zahvata crkve u privatni obiteljski život ćovjeka.

Ovo je bilo stanje protiv kojeg je stanovnik hvarskog sela ustajao i poveo borbu najprije u Vrbanju, osjećajući važnost ovog pitanja za politićko i moralno osloboćenje sela, i kao preduslov za borbu XVI. v.

Kanonik dakle, obavezan (ili htijući) živjeti u sjedištu kaptola, nije dolazio osobno na selo vršiti svoje dužnosti dušobrižnika, nego iznimno. Taj posao obavljao je za njega kakav siromašni svećenik, delegiran, ćovjek bez ikakovih prava u odnosu na crkvu i na pastvu, koji je služio bez rente, pa se morao zadovoljiti milostinjom i slučajnim podavanjem seljaka, tada jako siromašnih. 6

Ovakav povremeni kapelan malo pomalo u nekim udaljenijim krajevima se ustaljavao. Moždaj je za njegovo uzdržavanje kanonik katkada odredio koju svotu, ali to nije mijenjalo njegov status. I baš dvostruka okolnost, da su privremeni kapelani s jedne strane nezadovoljni svojim stanjem, a s druge boravkom u selu bliži narodu, gdje su povjerenje tim lakše sticali, učinila je, da su kao seoski popovi proleterij prvi ukazali narodu na nepravilnost ovog stanja i izazvali strujanje, koje je išlo za emancipacijom dušobrižnićke službe na selu.

Ovo je bila ekonomsko-politićka borba, transponirana na onda jedini teren raspoloživ seoskom pućanstvu. Osim što se tom borbom stvaralo jedinstvo i prema tome platforma za daljnje napore, one politićke XVI. v., postizavalo se usklaćivanje feudalnog oblika crkvene uprave, i umanjivao se znaćaj lokalno zainteresirana plemića, vlasnika zemlje i ekonomski najjaćeg ćimbenika u kraju. Taj proces je bio tim naravniji što je u toku prethodnog XIV. v. nestalo i sentimentalne podloge bliskom odnosu pućana i plemića, jer je ovaj zadnji napustio življenje uz narod i od komune bio prisiljen na boravak u veoma dalekom Hvaru, odakle je njegov lik izgledao tuđ, a njegova narav zaista postajala sve dalja naravi naroda, meću kojim je do početka XIV. v. stanovao. Bili su nadomješteni novim ljudima iz puka, brodarima i trgovcima, koji su osim iskustva prvi put u povijesti donosili veće kolićine novca u selo, i zato imali ugled.

Hvar, mećuđtim, jako udaljen od podrućja gdje je živjela masa hvarskog naroda, odvojen od tog podrućja skoro neprohodnim putem kroz kameniti, neplodni i pusti kraj, bio je, kao luka i važno pomorsko-vojno uporište, sve više pod utjecajem tućeg kozmopolitskog svijeta, živio razlićito od patrijarhalne ruralne sredine otoka, koju nije poznavao.

Dok je takav bio dijalektićki odnos ovog društveno-politićkog problema u XV. v., plemić je u XIII. i XIV. v. sudjelovao u životu sela kao osnovna lićnost, a u duhovnom pogledu bio je graditelj i patron seoske crkve. Tako je na pr. najstarija i jedina crkva u Dolu Sv. Mihovil bila patronat Gazzara, Sv. Luka kod Jelse patronat Zećića, Draćića i Gazzara, Sv. Vid nad Vrbanjom, najstarija crkva na

području sela, patronat Slavogosta, Županića, Kušića, a najstarija crkva u Vrboskoj je patronat Hranotića. A mnogo mnogo kasnije, kada je proces demokratizacije crkve u Vrbanju skoro završen, još uvijek u Pitvama na čelu liste od 37 osnivača crkve stoji pet članova obitelji Gazzari, od kojih je prvi kanonik i primicerij kaptola.

Ova plemićka dominacija selom izgubila je svoju psihološku podlogu prijelazom uprave u ruke komune na periferiji otoka, čime je plemstvo izgubilo svoju izravnu organsku funkciju i dodir, a bilo je i kompromitirano pred pukom i pred sada dominirajućim gradom neuspjehom plemićko-pučkih buna protiv komune početkom XIV. vijeka. Jasno je da su ove činjenice za sobom povlačile i druge reperkusije i omogućile nastojanje pučana da daljnjom borbom eliminiraju ostatak vlasti i uloge tog plemstva, pa, štaviše, i onu komune, koja se postepeno iako stvarana protiv volje starih plemića, identificirala sa plemićkom oligarhijom, sankcioniranom u Statutu 1331.

Tako se pomalo stvorilo novo selo, bez prisutnosti plemića, sa seoskim popom rođenim na selu, kao jedinom pismenom osobom.

U tom procesu društvene pozicije plemića su nestajale, dok im je ostala samo zemlja, stvarajući tako još jači kontrast između ekonomske njihove supremacije i društvene odsutnosti.

Ovo je bila političko-ekonomska podloga stanja, koje je predmet ovog članka.

U tim uslovima narod je počeo graditi svoje nove objekte kulta i tražio i postizavao povezivanje dušobrižništva za te svoje objekte kulta.

Sela koja nas ovdje zanimaju su: Dol, koji se dijeli na Sv. Barbaru (Čikaldol ili Čikindol) i Sv. Mariju (Sv. Petar, Virdol), pa Vrbanj, Svirče, Vrisnik i Pitve. Sva su zabilježena 1331. u Statutu otoka. Osim njih dolaze za nas u obzir dvije luke, nastale kasnije, a to su Jelsa i Vrboska. Statut 1331. govori o Jelsi ne kao mjestu, nego kaže »fons vocata Ielsa« i »portus de Pitue«, a za Vrbosku »vallis Varbagni«.

Jelsa je bila zaista luka Pitava, kao Vrboska luka Vrbanja, a nastale su onda kada su to uvjeti plovidbe dozvoljavali. U Jelsi se u XV. v. opaža veliki broj ladanjskih kuća najstarijeg plemstva, smještenih na središnjim položajima, što znači da je Jelsa, osim pitovskog prilaza moru, bila tada ekonomsko uporište praplemstva, dok je kasnije postepeno postala brodarski centar jednog dijela pučkih brodara.

II.

Kazali smo već, da je neka administrativna crkvena grupacija postojala. Tako su na hvarskoj ravnici bila dva dušobrižnička titula, onaj »donjih sela« (curatus villarum inferiorum) i onaj »gornjih sela« (curatus villarum superiorum). Ta su donja sela Dol, dio Staroga grada i Vrbanj s Vrboskom, a gornja Pitve s Jelsom i Vrisni-

kom. Rekli smo »dio« Staroga grada radi one individualne, a ne teritorijalne povezanosti vjernika, s naslova konpatrona a ne župljana. U jednom dijelu Staroga grada živilo je pučanstvo, koje je imalo patronat crkve Sv. Marije, pa je ta crkva bila ona njihova kurata, naime onog »donjih sela«, dok su drugi bili patroni drugih crkava i imala druge kurate. Sv. Marija bila je sa onom Sv. Petra u Dolu i onom Sv. Kuzme i Damjana u Vrbanju u nadležnosti jednog kanonika, jer se za upravitelja ovih triju crkava birala uvijek jedna osoba iz članova kaptola. Taj se nazivao dušobrižnikom »donjih sela«, ali to nije tačno. Bio je u stvari dušobrižnik onih lica koja su ga birala u te tri crkve kao juspatroni tih crkava. Analogno je bilo sa gornjim selima.⁵⁾

U okviru takve organizacije vršio se g. 1427. izbor rektora beneficija Sv. Kuzme i Damjana u Vrbanju, uslijed odreke kanonika Bondumiera (Budimira). Isti je osim ovog rektorata uživao još druga dva navedena beneficija jer je naime bio »curatus villarum inferiorum«. Izabrani mu nasljednik kod tog izbora zvao se kanonik Nikola Stipoević, naravno također za sva tri beneficija. Birači — jushabentes prava izbora, na način koji smo opisali — su tom prilikom bili: Bogdan Kraljić, Bogdan Radovačić Bogdanić, Juraj Simunić, Marko Stanoević (ugledna obitelj hvarska, pa jelšanska), Cvitan Nikolić, Bogdan Jurjević, Stjepan Musanić, Stojan Murčinić, Juraj Radičević Luković, Nikola Budmerović, Radić Lukšić.

Ovdje broj nije velik, ali u drugim dokumentima nalazimo između sredine XV. v. i početka XVI. v. mnogo više jushabenata ovog istog beneficija, koji se zahvaljujući blagostanju i dosljednom prilivu pučana postepeno povećavao.⁶⁾

Vežani za jedinstvo triju beneficija Doljani su istodobno birali istog Stipoevića rektorom Sv. Marije u Starom gradu i Sv. Petra u Dolu.⁷⁾

Imena birača su jako zanimljiva. Među njima nalazimo pojedince koji su odigrali neku ulogu u političkom sukobu što je samih 7 godina ranije bio smiren kompromisom od 24. marta 1420. sklopljenim u Hvaru. Tu je stranku pučana zastupao kanonik primicerij Nikola Stipoević iz Dola, čiji smo izbor za rektora triju crkava upravo konstatirali. Njegov ugled je morao biti veoma velik, kad je kao jedini pučki delegat stipulirao sporazum zajedno sa Vitalom Silvestri, Nikolom Fumatis, Vidošom Dračica — patricijima. On je bio osoba koja je supotpisala utanačenje, po kojem se ukida raniji sporazum o šiljanju 20 pučana u Veliko vijeće, te se broj novih patricija svodi na 6, a među tima je, uz Nikolu Stipičevića, koji je ili kanonikov bliski srodnik, ali vjerojatno sam kanonik stipulant, Luka Jakšić iz Dola, pa Nikola Bobozoljić, Cvitan Rušković, Matul Klišanić i Matul Dekoević.⁸⁾

Ovdje na listi Dolskih birača (upadno malobrojnih, što izaziva pomisao na neku pučku lokalnu oligarhiju, u suprotnosti sa Vrbanjem gdje je pučka masovnost impozantna, osobito ako uvažimo,

da su navedena samo prezimena Vrbanjana, a bilo ih je sigurno više istog prezimena) nalazimo uz kanonike još dva Stipičevića i novog plemića Luku Jakšića. Ova nas okolnost, kao i sporazum iz 1420. o ulasku u Veliko vijeće navodi na sticanje utisaka, da su Stipoevići (ili Stipičevići ili Stipkovići),⁹⁾ tada bili u Dolu odlučujuće sile, a vjerojatno odlučujuće i za čitavu ravnicu, pa da je kompromis od 1420., kao i ovaj izbor od 1427. u stvari rezultat volje onih slojeva, koji su političkim kompromisom iz 1420. bili zadovoljeni, odnosno umireni prijemom svojih vođa u patricijat. Tu je možda i bio jedan od povoda masovnom pokretu iz 1510., kada je Ivanić (nakon odustajanja kanonika Lukanića, koji je možda težio da bude novi Nikola Stipoević), potomak i raprezentant nezadovoljenog dijela pučana iz 1420., nastojao izvršiti radikalniju promjenu uslova života i uprave na otoku, nego li je bilo rješenje prihvaćeno 1420. od Stipoevića za pučane.

Upozorit ćemo još na jedan vid promjene. U uvodu smo spomenuli vlasnike starijih crkava i vidili da su bili patriciji. Međutim mi nismo među jus habentes Sv. Kuzme i Damjana našli plemića, a plemićka crkva Sv. Vida nad Vrbanjem ne igra u toj prigodi nikakovu ulogu. Također u Dolu, u doba koje nas interesira, nema više Gazzara, koje smo 1226. našli kao patrone Arhandela Mihovila.

Značilo bi, da je pučko previranje paralelno sa političkim nastojanjem stvaralo svoje pučke beneficije na području svojih sela — nove ili preuzimalo od plemića napuštene crkve — pa ih nešto kasnije upotrebi¹⁰⁾ za izvršenje ove važne promjene u srcu samoga sela, da naime najprije dobije riječ u pitanju biranja rektora vlastite crkve, pa pošto je popunjenje mjesta bilo pravo kaptola, da bira iz kaptola svoje ljude (Stipoević) a onda da mimo kaptola dođe do svog vlastitog rezidencijalnog dušobrižnika, što ćemo još viditi. Naravno, po striktnom kanonskom pravu, nije to bila revolucija, ali jest revolucija u smislu suzbijanja lokalnih insularnih feudalno-crkvenih pozicija.

Pojava je tim interesantnija što je nastala sto godina prije Tridentinskog koncila, koji je, među inim, i ovaj problem rješavao, insistirajući, da se ima provoditi organizacija župa na selu. Pokret je bio u onim uslovima eminentno demokratski, jer je dovodio na upravu seoske crkve seoskog popa, katkada vođu pučke stranke, a interese seoske crkve iz ruku kaptola prenašao je na skupštinu osnivača župske crkve (jus habentes) odnosno župljana, bez ograničenja tog prava.

Koliko dugo su pak Stipičevići i Jakšići i ostala četiri agregirana imena — sa svojom mnogobrojnom rodbinom, koja im je osiguravala prestiž — zadržali svoj autoritet kod masa nakon izbora za plemića, nije poznato. Mogli bi pomisliti, vodeći računa o ljudskoj naravi, da su se i oni postepeno odalečili od naroda, nakon što su uspjeli u onome za čim su težili. Svakako 1427. djelovali su u ime sela i to čitavog sela hvarske ravnice, sa težištem tada još u Dolu, da se ono kasnije u XVI. v. prenese u Vrbanj.

Svakako izbor Nikole Stipoevića za dušobrižnika donjih sela bila je prva etapa emancipacije naših sela. Rektorom izabran je doduše kanonik ali rođen u selu, raniji protivnik patricijata, iako novi plemić. Njegov odnos bio je vjerojatno drugačiji i prema selu i prema svećeničkom »proletarijatu« na selu. Moramo pretpostavljati da je izvršena promjena značila i stanovitu liberalizaciju uopće.

Trideset godina kasnije došla je druga etapa emancipacije. Rezultati kompromisa od 1420. bili su vjerojatno zaboravljeni, a stanje po starome, a možda, kako već napomenusmo, Vrbanju nije od početka bio zadovoljan aktima od 1420. i 1427. Zato i akt od 15. aprila 1457., nastao u Vrbanju, koji ćemo sad analizirati, mnogo radikalnije zvuči. Iz tog akta (zapisnika) se vidi, da je bratovština Sv. Duha — jedna dakle druga bratovština uz onu Sv. Kuzme i Damjana — sagradila oltar Sv. Petra i Martina u crkvi Sv. Duha. To je druga vrbanjska crkva, podložna do tada onoj Sv. Kuzme i Damjana, tituliranoj »kurata donjih sela«. Ovu činjenicu otišla je saopćiti biskupu delegacija sastavljena od popa Cvitana Petrovića, Vidosa Orića, Radovana Tarbuškovića i Kuzme Saševića. Biskup — vidjev kako se u aktu kaže — da je crkva Sv. Duha do sada (t. j. do tada) bez svećenika, pristao je da dade investituru za rektora popu Cvitanu, ali pod uvjetom očuvanja prava kanonika-kurata, pa je to u aktu formulirao ovako: »... salve semper iure curati qui pro tempore erit, committit ven. viro D. Vidossio curato in villis inferioribus et can.co n.ro, ut ipsum inducet in possessionem corporali dictae Ecclesiae s. Spiritus et...«

Po našem mišljenju ovim aktom stvoren je prvi put via facti — paralelno s kanonikom kuratom, koji je još ostao u Hvaru — drugi rezidencijalni kurat u Vrbanju, dok je dotada postojao samo kanonik — kurat. Pop Cvitan iz Vrbanja je dobio pravo upravljanja novim beneficijem u crkvi Sv. Duha, mimo kanonika-kurata i kaptola, umjesto da stvoreni beneficij automatski potpadne pod jurisdikciju kaptola. Doduše kanoniku su ostali svi dotada postojeći beneficiji u Vrbanju, oni kojima je raspolagao od ranije, t. j. onaj Sv. Kuzme i Damjana, pa i onaj Sv. Duha, ali ovaj zadnji samo u granicama od prije 15. aprila 1457.

Vrbanjani su učinili prvi korak. Metoda je bila umjesna. Nisu tražili lišavanje kurata prava, koja je bio stekao, već su svojom inicijativom sagradili novi oltar, dali mu imanje i tražili pravo upravljanja ovim imanjem za svoga popa Cvitana. Cvitan tako nije više kanonikov izaslanik, nego upravitelj samostalnog iako ograničena beneficija, a to je bilo za selo predsudno: »dušobrižnik« ne zavisi više neposredno od centra. Doduše postoji još dušobrižnik-kanonik, ali postoji i seoski. Narod može birati, pa su uklonjeni preduslovi koji su omogućavali izravni pritisak središnje uprave na selo u crkvenom, a to znači i u moralnom pogledu.

Kako je moglo doći do ovog odstupanja od pravila? Valja najprije kazati, da biskupi — redovito stranci — nisu mogli biti načelni protivnici stvaranja samostalnosti župa onako kako je to bio kap-

tol, čiji članovi su individualno koristili sve beneficije u selima, a k tome su često bili staleški protivnici sela, ili gospodari zemalja u selima, kao članovi patricijata.

Ima i drugi jedan momenat, koji se doduše nalazi izvan našeg problema, ali ukazuje na pojačani politički utjecaj pučkih vođa, odnosno na opću političku atmosferu u ovome zbijanju.

Ilustracije radi navest ćemo dokumenat prostog beneficija, što nosi nadnevak 10. IV. 1487¹¹⁾ (benef. simplex) Sv. Nikole. Sadrži popis imena nasljednika (ranijih) osnivača beneficija crkve Sv. Nikole na brdu — najvišem brdu otoka — prigodom imenovanja rektorom popa Antuna Markovića, po smrti poznatog nam Cvitan. Nema izravne veze sa razvojem našeg pitanja, već nam ilustrira političke prilike i odnose ne samo na terenu ovog prostog beneficija bez dušobrižničke funkcije, nego prilike uopće.

Popis nabraja imena ovim redom: Matija Ivanić, Mihović Lučić, Martin Ivanić, Stojak Čubričević, Andrija Čubričević, Juraj Čubričević, Darius Vidov Crnogorčić, Luka Bratošinić, Bogdan Radovana Čubričevića, Juraj Čubričević, Petar Nikolin Crnogorčić.

Ovdje nalazimo čisto pučki patronat — nekako demonstrativnog karaktera — na najvišem brdu otoka. Očividno je djelomice nastao iz želje konkuriranja patricijatu, a imao je i zavjetni karakter Sv. Nikoli zaštitniku pomoraca, jer je Vrbanj tada sigurno imao niz jačih pomoraca, među koje su spadali svakako i Ivanići. Na čelu liste jushabenata vidimo baš Matiju Ivanića, a na kraju konstatiramo, da je rektor ovog beneficija bio onaj isti pop Cvitan, koji je u Hvaru tražio samostalnost za Sv. Duha. Moramo dakle pretpostaviti, da su Cvitan i Matija bili prijatelji, i da je Cvitan prema tome imao i političku podršku uplivnih pučkih vođa kod rješavanja pitanja Sv. Duha.

Ovako je težište vjerske prakse u Vrbanju 1457. prošlo od Sv. Kuzme i Damjana na Sv. Duh.

Proces je u Vrbanju išao dalje. Dana 1. decembra 1475. biskup Lovro Micheli saslušao je popa Nikolu Starjanića, gastalda (predsjednika) bratovštine Sv. Duha, one koju je pop Cvitan osamostalio. Sada pop Nikola saopćava, da je bratovština sagradila novu kapelu Sv. Duha uz staru (contigua ecc.iae vetustae s. Spiritus), dakle učinila je još jedan trošak i veći nego li 1457., pa traži da se nova kapela inkorporira staroj (onoj koju posjeduje još uvijek kanonik-kurat), a da svojstvo sa pravima osnivača crkve Sv. Duha — stare i nove ovaj put — pređe na njegovu, Nikolinu, bratovštinu.

Biskup je ovo uvažio i spojio staru i novu crkvu u jednu (fiat una incorporatio et una ecclesia s. Spiritus), odobrio »jus eligendi et praesentandi plebani dictae ecclesiae« i za buduće (in posterum voluntas remaneat perpetue eligendi quem voluerint) i sva prava u vezi sa jus patronatom.

Trebalo je međutim uskladiti ovu značajnu promjenu sa tadanjom praksom. To je učinjeno ovako:

1. biskup. : Damjan = Vrbanju,
Archiep. : Nikola = biskup u curate

Biskup je postavio jedan uvjet koncesiji i diktirao ovako: »Quod praesens curatus Verbagni (t. j. kanonik-kurat rektor Sv. Kuzme i Damjana), in vita sua percipiat semper omnes fructus, redivus et proventus, qui sunt suprascriptae ecclesiae vetustae s. Spiritus, ut supra, etc.« Ali dalje kaže: »... post mortem vero predicti curati suprascripti introitus de te eccle. vetustae, incorporatae, sint et debeant perpetuis futuris temporibus (esse) de iure patronatus ipsius fratelae etc...« Dakle, kanonik će pobirati stare prihode crkve Sv. Duha do svoje smrti, ali nakon toga sve će pripasti bratovštini koja je predvođena od Nikole Starjanića obnovila crkvu Sv. Duha, inkorporiranu sa starom u jednu. I na kraju akta se kaže: »Hac etiam praerogativam ipso presbitero Nicolao per nos attribuita, quod sit et esse debeat Gestaldo dictae fratellae dum vixerit, etc.«

Nikola Starjanić postaje tako doživotni gastald bratovštine Sv. Duha, t. j. upravitelj crkve Sv. Duha i njenih prihoda, pa prema tome via facti rezidencijalni kurat. Do smrti kanonika pobirat će samo nove prihode. Iza njegove smrti postaju svi prihodi njegovi.

I upit biskupa i rješenje su taktični i rječiti. Starjanić u svojoj molbi traži da njegova bratovština bude fundatrix beneficija, da bi mogla imati sva prava, koja iz toga izvire, naime pravo jus eligendi et praesentandi, bez ograničenja koje je dolazilo od kaptolskog privilegija. Biskup je osigurao pravo dotadanjeg kanonika-kurata u granicama njegovih stečenih prava, ostala je netaknuta i njegova jurisdikcija, pa i ona kaptola, ali je to, obzirom na ekonomsku samostalnost novog lokalnog kurata, izabranog od naroda, postala stvar drugorazrednog značaja. Jer, kanonik rezidira u Hvaru kao i prije, a Starjanić je ekonomski od njega nezavisan, pa je logično kao lokalni duhovni pastir, i kao lokalni forum, i duhovno samostalan. On je tako postao gospodar situacije u Vrbanju, iako kod procesa njegova osamostaljenja, nije dirana organizaciona struktura koju je Starjanić ošteti. Starjanić je prema tome bio prvi od kurije priznati i potvrđeni lokalni dušobrižnik, predstavnik volje naroda u Vrbanju, a jamačno i na otoku. Da je on bio i htio biti, vidit ćemo iz njegova kasnijeg stava u pitanju Vrboske.

III.

Kad Statut hvarski 1331. kaže »vallis Verbagni« misli time na današnju Vrbosku. U toj tada pustoj uvali nalazila se samo crkva Sv. Petra, patronat patricija Hranotića (Chranchis), kasnije zapuštena, pa obnovljena u XV. v.

Crkva Sv. Petra stajala je već 1331. u mrtvoj luci kao mnoge crkvice na pustim mjestima, kao znak posjeda onoga koji je gradio te označavala i granicu teritorija Vrbanja i Pitava. A onda je zaboravljena, pa je sredinom XV. v. nalazimo do temelja srušenu. Odatle ne doznajemo ništa što se odnosi na postanak mjesta.¹²⁾

Dolazak prvih naseljenika nije moguće datirati, a u tome i nije pitanje. Vrboska je bila luka Vrbanja i Svirača, a i Vrisnika i tu i tamo Pitava, jer je nautički savršena, što Jelsa nije bila, pa su ljudi vjerojatno i u najranijim vremenima imali svoja spremišta i barke. Svaka hvarska uvala imalo zaklonjena zaštićuje i danas po koju kuću i brod, jer je naš narod oduvijek bio upućen na more, ranije tražeći u njemu osnov svog opstanka, a danas, u udaljenim uvalama i selima, svakodnevnu hranu.

Za postanak Vrboske imamo izvor, koji ukazuje na dvije stvari. To je zapis po kojem općina dava zemlju »pro faciendo comun portum (sic!) post ecclesia s. Mariae«. Zapis je iz 1465.,¹³⁾ pa to znači da je te godine seoska crkva Sv. Marije — kasnije tvrđava — već postojala, sigurno u skromnim dimenzijama. Nadalje ovaj zapis znači, da je te godine bilo stanovnika, da su imali svoju crkvu, naravno zavisnu od vrbanjske, i da su trebali neki morski zaklon za svoje brodove.

Ali još nije veliko ni stalno naselje. Morski zaklon za brodove, možda pretežno ribarske, mogao je služiti sezonskim ribarima. Ali ako vijest o gradnji luke uporedimo sa najstarijom arhitekturom u mjestu i onim što ćemo dalje vidjeti, možemo Vrbosku smatrati stalnim naseljem XV. v. Njeno stvaranje u to doba dobija i neku logiku kad znamo da je ovo vijek našeg ekonomsko-brodarskog prosperiteta.

Proces stvaranja župe u Vrboskoj morao je teći ovako.

Mi poznamo Nikolu Starjanića po događajima u Vrbanju iz 1475. Iz tih događaja mi još ne znamo, da je Starjanić automatski dobio i Vrbosku, kao izdanak Vrbanja, ali to ćemo sada vidjeti. Malo godina kasnije prisiljen je boriti se protiv odcjepljenja Vrboske, jer se težnja za osamostaljenjem javljala u selima polagano dalje i odvijala u uslovima raznih katkada kompliciranih strujanja, osim opće linije, diktirane duhom demokratizma, o kojoj smo govorili.

Tako Starjanić, koji je 1475. zaobišao prebendara kanonika-kurata Vrbanja, podnosi 1504. tužbu biskupu¹⁴⁾ žaleći se, da se krše njegova dušobrižnička prava u Vrboskoj, nastupajući pritom kao »curatus villarum Verbagni, Sfirze et Verbosche«. Kako on do tog tilula dolazi mi ne znamo, nego transkribiramo njegove navode. Za našu tezu to i nije potrebno, jer mi ovdje iznosimo promjene koje su nastale via facti indirektnim sredstvima uslijed novog stanja duhova u selima, a za to stanje duhova karakteristične su nam Starjanićeve izjave, bez obzira da li su bazirane na pravu ili proizvoljne.

Starjanić dakle u žalbi kaže, da je Vrboska nastala tako što su mnogi iz župe (parochia-sic!) Vrbanja i drugih župa otišli u luku Vrboske, da bi tako stanovali u blizini mora, gdje se love srdele, a koja luka i mjesto su uvijek spadali pod nadležnost kuratije (curas-cic!) Vrbanja, pa se — kaže — zato i zove Vrboska. U daljem izlaganju nadodaje, da u luci nije bilo crkve, on sam da je vršio svoju dušobrižničku funkciju, a stanovnici nisu smjeli ići drugom dušo-

brizniku. »Ali se desilo — dalje u žalbi piše Starjanić — da su neki sanovnici Vrboske htjeli imati svoju crkvu, pa su se obratili biskupu Micheli, da im odobri gradnju i privilegij patronata.« Biskup je dozvolio da grade i biraju kapelana, koji će celebrirati i vršiti druga prava, ali »absque prejuditio curati, et ecclesiae mae parochialis«. Dakle Starjanić brka izraze »cura« i »parochia«, ali to, kako rekostmo, samo ukazuje na njegovu svijest, da je on glavna crkvena ličnost u Vrbanju, i u selima, koja su — što je poznato — izdanak Vrbanja.

Ovo stanje dovelo je u mjestu do spora, pa rascjepa, i dio stanovnika odnosno članova mjesne bratovštine Sv. Marije htio je imati svoju posebnu bratovštinu i crkvu. Znači da je Sv. Marija do tada bila jedina javna crkva. Ali pošto je objekt koncem XVI. v. izmijenio oblik time što je nad njime sagrađena tvrđava, po samoj građi je nemoguće starost suditi. Starjanić je kako smo vidili kazao, da u Vrboskoj nije bilo crkve, pa ako misli na vrijeme svog župnikovanja ne kaže istinu, jer je on dušobrižnik od 1475., a mi znamo da je crkva postojala 1465. Ali kad to već kaže, mogli bi pretpostaviti, da je mislio na vrijeme, kojeg se on može sjećati, pa možemo uzeti, oslanjajući se i na Starjanića, da je Sv. Marija iz XV. v. Inače Sv. Marija vrbovačka ne spominje se u vrbanjskim događajima, koje smo opisali, a s druge strane ne bi mogli objasniti potpuno uništenje Sv. Petra, da je selo postojalo u potpunome smislu riječi prije XIV. v. Naprotiv, obnova Sv. Petra 1469. čini nam se da je možda bila izazvana stvaranjem naselja u to doba.

Tužba Starjanićeva nije svršila. On optužuje kapelana nove crkve, da uzurpira njegove funkcije i konkretno popa Grgura Žuvića. Onda zaključuje tvrdnjom, da su vrbovački disidenti imali »tajno« (modo secreto) odobrenje biskupa Micheli, a to je odobrenje konačno osnaženo dekretom generalnog vikara Nikole Silovića, kome Starjanić i podnosi žalbu, te pošto konstatira da je izgubio Vrbosku, izjavljuje da podnosi apel Sv. stolici.

Kad ovo čovjek čita rekao bi, da Starjanić brani neka vjekovna lična prava, a ne položaj stečen sličnim putem pred samih trideset godina. Generalni vikar ne odgovara na tužbu i naziva je »frivolam et vanam«.

Nije dakle bilo pogovora. Vršila se i dalje decentralizacija crkvenih nadležnosti, započete u Vrbanju i to očevidno na štetu interesa kaptola. Vrboska je otpala od Vrbanja svakako zadnjih godina XV. ili prvih par godina XVI. v. Biskup Lorenzo Micheli, za koga Starjanić kaže da je dozvolio gradnju crkve, umro je u devetoj dekadi XV. v., a Starjanić tvrdi da je odcjepljenje osnažio nasljednik Michelija, vjerojatno biskup Diedo, jer mu je — kaže — pop Matija Lukanić pokazao »privilegium aliud R.dimi Dni Epi moderni« — kojim dekretom se kapelan Vrboske lišava svih obaveza prema župniku Vrbanja (et me presbyterum Nicolaum Parochianum Verban-gni totaliter privat, etc..).

Ovo je dakle akt stvaranja dušobrižničke samostalnosti Vrboske, opet, kao u Vrbanju, u elastičnoj formi, sa dekretom koji se taji, dok se via facti ne uvede u život, pa onda objavljuje.

Koja je pozadina ovog zbivanja?

Nema sumnje, da je u okviru borbe pučana za osiguranje vlastitih prava, kaptol bio elemenat otpora, jer je predstavnik privilegirane klase. Kanonici su bili i plemići i crkveni prebendari, pa su se dakle u oba vida ispoljavali kao branitelji privilegija, stečenih prava, prava protivnih općim interesima, u laičkom smislu, i protivnih crkvenim interesima, u kleričkom.

Biskupi su prema tome, na uskom terenu općine, djelovali objektivnije, kao što je u političkim stvarima vlada u Veneciji stajala neutralnije između pučana i plemića.

Tko je uz koga bio u tim okolnostima ne može biti predmet dvojimice. Vidili smo biskupovo popuštanje. To je istodobno značilo otpor kaptola. Sudeći po Farlatiju, kaptol je odlagao imenovanje novog biskupa nakon smrti Jerolima Diedo, da bi mogao sprovesti svoju politiku, pa Farlati kaže: »... cum sive per incuriam, sive per fraudem et malitiam canonicorum creativo novi Eppi non sine detrimento rei christianae et ecclesisticae protraheretur...«, pa je nadbiskup splitski, metropolita, primicerija Nikolu Šilovića imenovao vizitatorom i administratorom 13. XII. 1491.¹⁵⁾ Nered dakle što je na političkom polju vladao i bio uzrokovan ekskluzivnim stavom dijela plemstva, podržavao je i kaptol. U tim okolnostima Šilović je omogućio stvaranje samostalnosti vrbovačke kure iako je to bilo na štetu prvog pučkog kurata Vrbanja. Ovom postupku ne bi se imalo prigovoriti, u koliko nije pogodio onim interesima koji su ovim odvajanjem htjeli oslabiti vrbanjski centar pučkog otpora.

Dozvolom biskupa Michieli sagrađena je crkva Sv. Lovrinca, a to nam implicite kaže Starjanić. To nam kaže i ime patrona crkve posvećene Sv. Lovri, biskupovom imenjaku, pa je očito da se htjelo polaskati biskupu dajući crkvi njegovo ime. Sv. Lovrinac je dakle iz konca XV. v., kasnije svakako povećan i doveden u današnji barokni oblik.

Ova dva opisana stava, Starjanićev vrbanjski, i onaj drugi, bili su početak razdora u mjestu koji je dugo trajao, stoljećima razdirao selo i degenerirao u lične sukobe i neprijateljstva. Zanimljivo će biti ispitati i ovaj momenat. Župnik Vrbanja imao je crkvu Sv. Marije, gdje je dolazio obavljati obrede i drugo. Radi boravka u Vrboskoj dobio je i veliki teren za gradnju kuće g. 1478. Međutim došlo je do gradnje Sv. Lovre što smo već rekli. Da otpor Vrbanja nije bio žučan koliko je bio, bio bi se samostalni župnik instalirao u Sv. Mariji i do gradnje druge crkve ne bi bilo došlo, pa ni do kombiniranog sistema pastorizacije. S druge strane, da nije novoj crkvi dato prvenstvo, već da je prvenstvo ostavljeno staroj, ne bi bilo došlo do osjećaja poniženja kod onog dijela pučanstva, koje je pristajalo uz Vrbanj. Kasniji aranžmani, kako ćemo vidjeti, teže ka izjednačenju, ali nisu

došli dovoljno na vrijeme da stišaju duhove. Čitav pak spor stajao je očevidno pod utiskom političke borbe i održavao se u toj psihozi.

Za rasvjetljenje antagonije imamo dva kasnija dokumenta, iz sredine XVI. v. Prvi, onaj od 11. II. 1558.¹⁶⁾ je nagodba među bratovštinama, koja određuje da će njihovi kapelani biti dušobrižnici po jednu godinu alternativno. Dakle nagodba uspostavlja jednakost. Interesantno je podvući, da je nagodba potpisana u Hvaru od strane don Ivana Ivanića, prokuratora Sv. Marije — rekli smo nekadanje vrbanjske crkve — i Luke Beritića, prokuratora Sv. Lovrinca, u kući Luke Stanoevića, a u prisustvu, osim spomenutog, još i Augustina Hektorovića, don Jerolima Hranotića i don Jerolima Quirina. Hranotić je kao patron Sv. Petra, a don Ivan član obitelji pučkog vođe.¹⁷⁾ Ovdje imamo još jedan indicij, da su pučke vode u Vrbanju bile uz stanovište svojedobno izraženo od Starjanića, ovdje još uvijek predstavljeni od člana obitelji Ivanić.

Međutim do pomirbe nije došlo, nego je došlo do ponovnih sukoba, pa je papa Siksto V. izdao bulu,¹⁸⁾ gdje je ponovio uslove nagodbe. Očevidno je sukob degenerirao u mržnju. U toj buli se Sv. Mariji priznaje značaj crkve, iako je — kaže se — radi obrane od Turaka u prošlim godinama od članova obiju bratovština sagrađena tvrđava na krovu. Znači da je netko crkvi pokušao osporiti svojstvo crkve radi toga što je fortificirana. Inače, čovjek se pita kako su dva zavađena tabora mogla graditi zajedničku tvrđavu, utvrđujući jednu od dviju crkava. Rad je izvršen od strane sela, ali je sigurno učinjen po nalogu mletačke vlasti. Ali ne samo nalog — izazvan inkurzijom Uluč-Alija 1571. — nego i projekt mora biti došao iz Venecije, jer onako izvrsna građevina, i sa estetskog gledišta, nije mogla biti improvizirana. Selo ovu gradnju nije dakle moglo odbiti, makar je zavađeno. A za utvrđenje morala je biti od dviju crkava izabrana ona koja se nalazila na pogodnijem mjestu.

Kada je nastala tvrđava? Bula je iz 1587. i kaže: »Et nihilominus ipsis conf. qui, ut accipimus, superioris annis pro seipsis ac bonis suis . . . adversus Turcharum incursiones et impetus tuendis ac defendendis quoddam aedificium seu fortalitium . . . construi.«

Mi znamo da Vrboška nije imala tvrđave u času napada na otok 1571., pa uslijed toga moramo zaključiti da je nastala između ovog datuma i datuma emanacije bule Siksta V. naime oko 1580.

Vrbovački sukobi nisu ni nagodbom ni turskom navalom smireni, jer u nizu akata što se na to odnose, nalazi se oštra prijetnja suspenzijom svima u dijecezi, pa i ekskomunikacijom, od koje prijetnje se izuzima jedino biskup, upućena od strane nuncija u Veneciji 15. IV. 1588. Dalje ne znamo ništa. Možemo samo reći, da se ova prijetnja odnosi prvenstveno na kler, a odaje stanje apsolutnog nereda, onakova kako ga je stigmatizirao Farlati opisujući stanje starije sto godina. Čitajući ovo pomišljamo na »fraudem et malitiam« kanonika, iz konca XV. v. Kao što je vlada posredovala u političkim stvarima, ovdje je bio potreban nuncius pa i papa. Među-

zavisnost političke i ove seosko-crkvene borbe osjeća se i u ovom zadnjem aktu. Dokumentat je napisan u zavijenoj formi, kao obično ovakove stvari, ali govori o vanjskim uticajima i nagovaranju, pa ostavlja jak utisak, da je animus sukoba bio i dolazio izvan kruga bratovština i sela.

IV.

Pod imenom Pitve do konca XV. v. podrazumijeva se samo današnje Staro Pitve, jer je Novo Pitve, do nedavna zvano Ostrvica, osnovano najranije koncem XV. v., a možda i početkom XVI.

Međutim, predmet naše rasprave vodi nas u sredinu XV. v. na analizu akta koji glasi: »Benefitium Omnium sanctorum in Ecc.a s. Jacobi villae Pitue«. Iz njega želimo u granicama mogućnosti saznati kako se je u ovome mjestu razvijalo pitanje crkvene autonomije.¹⁹⁾

U tekstu dokumenta, koji nije u skladu s naslovom, stoji da je 1452. sagrađena crkva Sv. Jakova od grupe osoba, koje su time stekle jus patronatus, naime među inim i pravo biranja upravitelja, uvijek onako skućeno kako smo već opisali. Ali i prije tog vremena postojala je u Pitvama crkva Svih Svetih. Danas postoji još oltar ovog imena u crkvi Sv. Jakova (nanovo građenoj 1877.)

Ime crkve iz 1452. ne proizlazi jasno iz spisa. Možda je sagrađena crkva Svih Svetih, pa je »apsorbirana« od bratovštine Sv. Jakova kasnije, ili je tu sagrađena crkva Sv. Jakova, pa je u njoj ostao samo oltar Svih Svetih.

To ne možemo znati, ali to nema važnosti. Dovoljno nam je znati, da crkve u prošlosti mijenjaju ime upravo radi toga, što je bit njihova života u skupu osnivača (bratovštine), koji daje crkvi ton i ime. Kada malaksaju stari osnivači ili izumiru nasljednici, dolazi druga grupa ili bratovština, pa ona pomalo preuzima sve i nameće svoje ime crkvi. Tako je bilo u Jelsi sa Sv. Marijom, koja se pretvorila u crkvu Sv. Fabjana i Sebastijana, i kod niza crkava, napose seoskih.

Po sastavu osnivača u ovom slučaju mi vidimo da se patriciji miješaju sa pućanima, pa ovo nije ni čisti plemićki, ni čisti pućki beneficij. Imena osnivača iz 1452. su ova: Kanonik primicerij Antun Gazzari, Šimun Gazzari, Ivan Gazzari, Nigoš i Toma Gazzari, a onda pućani Nikola Šakalić, Radulin Radić iz Krajine, Radoslav Dešković, Toma i Stjepan Dešković, pop Ivan Zubrić Lukanić, Radoslav Klopūt, Draglica Staničić, Šimun Arbunić, Vlast Mladuk, Dobrin Radičević Dabišuljić, Nikola Dobrunić, Stjepan Koludrović, Radvan Racović Milošević, Petar Malnić, Vicko Dešković, Dobrin Dešković, Mihovil Pritević, Vidoš Ostojić, Cvitan Godojević, Radoj Štokag, Dragoje Budilić, Radin Cernić, Ivan Surgalić, Juraj Užinić Marko Zlatoglavić, Radin Miljević, Deško Stipanić Kopaonić, Ivan Čivković, Nikola Kovač, Novak Ivančić, Radovan Cripić, Dobrivoj Napić.

Po ovome iako kompromisnom obliku, ipak je očividno u Pitvama još uvijek vladao presudni uticaj Gazzara, koji su dominirali dobrim dijelom ravnice. Na čelu liste osnivača crkve je jedan od glavnih članova kaptola, a istodobno član patricijske kuće jako interesirane u tome kraju, pa ne možemo misliti drugo, nego da je u to doba, dok je Vrbanj bio na putu emancipacije, crkva u Pitvama još uvijek zavisila od Gazzara i od kaptola. Ovim dakle aktom nije nastupio nikakav novi momenat u pogledu režima crkve u Pitvama, kao što se zbilo u Vrbanju 1427., 1457. i 1475., nego bi rađe kazali, da akt registrira događaj sasam u skladu sa starim sistemom.

Možemo donijeti k tome negativni zaključak, da osnutak župa na Hvaru nije stvar starosti sela — jer Pitve je selo sa kontinuitetom od ilirskih vremena i uopće otkad je čovjek na otoku, — a da je u borbi za emancipaciju prednjačio mladi Vrbanj.

U kakovu organizatornu formu po starom sistemu je spadalo Pitve? Analogno donjim selima, Pitve je sa Jelsom spadalo pod kurata donjih sela »villarum superiorum«, ali opet kanonika, sa sjedištem u Hvaru.

Za donja sela znamo točno kojim crkvama je upravljao kurat. Ovdje nemamo dokumenata, pa moramo zaključiti po logici, da se radilo o crkvi Sv. Jakova (odnosno Svih Svetih) u Pitvama i Sv. Marije u Jelsi, kao glavnima.

Za osnivače Sv. Marije, spomenute od statuta 1331., ne znamo ništa. Ali nemamo razloga misliti, da je bilo drugačije nego li kod ostalih crkava XIII. v.

Međutim imamo zapisa iz sredine XV. v. koji govore o davanju općinske zemlje i o gradnji kuće »župnika gornjih sela« i »župnika Jelse«. Ova dva pojma su istovetni, jer se odnose na isto lice i na isti teritorij, naime na iste objekte, pa nam to dokazuje, da se kuratu davalo titulu iz praktičnih razloga, ali to ni najmanje ne znači da je titulu pravno i organizatorno odgovarao.

Ovi nam zapisi iz XV. v. govore još. Ima ih usve četiri. Prvi je iz 1448., prije gradnje crkve, ostali iz 1458. Kroz čitavo to vrijeme je kurat Mladen, pa tako opet vidimo da naš akt iz 1452. nije ništa bitna izmijenio, jer prije i poslije na položaju kurata je isto lice.

Ostaje da vidimo, da li je taj kurat po zvanju, po činu kanonik kao i ostali, ili već tada ima nezavisan lokalni položaj popa Nikole iz Vrbanja, pa boravi u Jelsi.

Ne bi bila logična zadnja pretpostavka, kad su tada još plemići Gazzari dominantni, kako smo iz liste osnivača vidili. Pop Mladen bio je vjerojatno kanonik ili neposredni predstavnik svog zaštitnika Gazzara, a možda i član obitelji.

Sama činjenica da kurat stanuje u Jelsi nema veze s autonomijom ovog mjesta. I sto godina kasnije nalazimo kurata koji boravi u Jelsi i tamo vrši notarijat (Piero de Bonifacis), tako da se vizitator Valerius prevario i govorio 1579. pogrešno o župi Jelsa.

Stanovanje u Jelsi imalo je praktične razloge, a to je blagostanje, trgovina, veliko mjesto naglo razvijeno nakon sredine XV. v.

Novi momenat nastupio je pojavom 1519. bratovštine Sv. Fabjana i Sebastijana u Jelsi, koja ima neke analogije s onom Sv. Duha pred sedamdeset godina. Bratovština je tako aktivna, da je već 1535. fortificirala crkvu, a poslije malo dala crkvi i svoje ime, onda kad je via facti ili dozvolom biskupa preuzela njenu upravu. Siromaštvo Sv. Marije i slabost njenih osnivača, ako ih je uopće još bilo u XVI. v., a još više ovisnost od kaptola, izazvali su kao i drugovdje pučku reakciju u obliku stvaranja nove bratovštine koja se brine za crkvu i ima svog kapelana. A imanje Sv. Marije ako je tada još što predstavljalo, nametvalo je služiti kaptolu. (V. u noti 5 što kaže V. Bučić).

Svakako god. 1604. Jelšani podnose formalnu molbu za odcjepljenje od Pitava, navodeći da dotadanje stanje potiče iz vremena kada je u Jelsi bilo »jako malo stanovnika« pa sada župnik ne može odoliti obim mjestima, nastaju sukobi etc. Iste godine biskup Cedula donosi dekret, kojim se Jelsa odvaja od Pitava, Sv. Marija postaje župska crkva, a župnik dobiva pola jedne kanoničke prebende i 30 dukata godišnje od biskupa. U ovoj akciji postoji latinski zapsnik vizitacije biskupa Priuli. Nastupili su prokurator Jelse, Pitava i Ostrvice.²⁰⁾

Da li je Pitve prije ovog odcjepljenja Jelse pretvoreno u župu ili samostalnu kuratiju po uzoru na Vrbanj ne znamo, ali valja pretpostaviti da jest. U tom slučaju, uvijek po vrbanjskoj metodi, proces je izvršila jedna bratovština zajednička čitavom području kurata »gornjih sela«, dakle Pitvama i Jelsi, jer nam se čini da ona Sv. Fabjana i Sebastijana to nije bila, jer je izrazito ribarska. To je međutim drugorazredno pitanje.

Jasnih znakova o međuzavisnosti borbe pučana i borbe za seosku emancipaciju u Pitvama nemamo, kako smo vidili u Vrbanju. Ali nam ostaje mogućnost da i u ovom slučaju dokažemo otpor kaptola stvaranju nezavisnosti župe Jelsa, dakle demokratizaciji sela na ovome sektoru, pa kad je tome tako, nije ni prethodno osamostaljenje »gornjih sela« od kaptola moglo proći bez borbe.

Imamo dokumenat iz XVII. v. kojim ćemo se poslužiti za ilustraciju. Prigovor da dokumenat nije savremen našem zbivanju u XV. v. ne stoji, jer on upravo jer je noviji, služi kao argumentum a fortiori.

Radi se o prigovoru kaptola na odluku biskupa Milani 1660., da se župniku Jelse — odvojenome od Pitava 1604. — assignira polovica jednog kanonikata. Prihod jednog kanonikata znači kvotu otpadajuću na jednog kanonika od cjelokupne kaptolske mase, koja se dobija podjelom kaptolskog prihoda sa brojem kanonika. Kaptol na odluku Milanija protestira i kaže da ga se lišava malih prihoda za teške obaveze njegovih članova. Nadodaje, da je nunciatura u Veneciji 1653. poništila tu assignaciju i obavezala župnika Aurelija Sta-

nojevića, da povрати one poluprebende što ih je s naslova asignacije od Milanija dobio. Prigovara se dalje biskupu, da se vraća na res judicata. Kaže se, da su i Jelšani uvidjeli nepravednost ovog lišavanja kaptola, pa mjesto polovicu prebende traže trećinu. Na kraju kanonici pozivaju biskupa, da se odreće svog zahtjeva, da nastoji da se novi župnik zadovolji onim što mu dava crkveni beneficij i biskup, čime će, i ostalim neredovitim prihodima, živjeti bolje nego njegovi prethodnici, i nego li članovi kaptola, kojima teška obaveza rezidencije u gradu Hvaru i druge obaveze, izazivaju želju, da se, kada bi bilo moguće, zamijene sa župnikom Jelse. Ovdje se kaptol još žučno bori za svoja ekonomska dobra, ali se čini da se već odrekao ambicije župnikovanja, a to znači i ambicije, da po starom privilegiju prisvoji rente novonastalih bratovština.

Ovaj prigovor podnesen u ime kanonika od Hektora Hektorovića završava izjavom, da će se žaliti bilo kome, ako biskup ostane pri svome traženju.

Dakle, nije bilo lako rješavati ni osnivanje župa ni osiguranje župničkog uzdržavanja. Otale i velika uloga što su je u organizaciji župa imale lokalne bratovštine. Pučanstvo naime, vidjev da se mora samo pomoći, stvaralo je bratovštine, koje su gradile crkve tamo gdje su do tada postojale ranije seoske crkve, čiji su rektori po privilegiju bili kanonici plemićke zadužbine, pa ih dotirale imanjem, a kao korelat dobivale pravo patronata nezavisno od kanoničkog privilegija. Ova mogućnost izražena politički značila je u doba kada je crkva imala veliku moć, imati relativnu slobodu savjesti u svome mjestu, jer je mjesni (seoski) birani rektor crkve i dušobrižnik bio svakako naprednija institucija nego li neposredna kontrola visokog i dalekog kaptola. Odatle je uloga bratovština u ovome procesu i u uslovima ondašnjeg vremena bila značajna i za kasniju čisto političku borbu naroda Hvara za postignuće jednakopravnosti.

B I L J E Š K E

1) Praplemstvom smatramo one plemićke obitelji, koje su kao vlastela postojale prije komune, nisu proistekle iz komunalne buržoazije nego su kasnije, konformirajući se, u patricijat ušle. Od danas živućih imena plemića iz predkomunalnog vremena možemo nabrojiti Gazzare (Slavogoste), Jakše, Angelinoviće. Drugi su izumrli. Genealoški pak odrediti njihov položaj izgleda nemoguće, jer su se imena remifikacijom istih obitelji stoljećima mijenjala, obično po principu patronimika.

2) Na sesiji XXIV. ovog Koncila, koja je započela 11. XI. 1569., donesen je c. XIII. u tom predmetu.

3) Ad rev. canonicos spectat jus deputandi omnes curatos hujus insulae, cum approbatione ordinarii (Farlati, III. sacrum, IV, p. 272).

4) Dol, u traženju samostalnosti za svoju župu, da se naime odvoji od Staroga grada, što je postigao 4. XI. 1589., kaže: »Capelano anuali utuntur, qui die sacro administret de licentia ordinarii, cui capellano, - asserunt -

se mercedem, propriis sumptibus huiusque solvisse, nec posse amplius ad extremam pauperitatem huiusmodi sumptus sustinere.« (Inventar H.A., 1957., p. 29, fo 142).

5) Kasnije, kad je pojam teritorijalne župe postao bliži ljudima, počelo se zaboravljati, da su crkva stvar njihovih osnivača, dakle vlasnost patrona, a ne javna svetišta područja na kojem se nalaze, pa ih se sve više smatralo lokalnim teritorijalnim crkvama, a osnivačima iz drugih udaljenijih mjesta osporavala prava. Tako su nastajali konflikti između konpatrona. Te konfliktne su izazvali građani, kad im je stanje postajalo preveć apsurdno, ali su crkveni forumi (ovdje kaptol) veoma teško popuštali i samo u nuždi, jer su beneficij crkava, kojima su upravljali smatrali svojim. Kada su naime privatnici sagradili i dotirali crkvu imanjem, crkva je išla zatim da ih liši prava na sve to, odnosno da im prava svede na minimum. Za nju su sve to crkveni feudi (etiam papa feudum ecclesiae benefitium appellat, — Hierolexicon Dom. Macri, Ven. 1788.). Citirat ćemo slučaj s najvećim konfliktom te vrsti na otoku:

Kompliciranost ovih odnosa bila je takova, da se u fazi njihova uklanjanja moralo ići do vrhovnog suda u Veneciji. Takav jedan slučaj bio je i beneficij Sv. Ivana u crkvi Sv. Marije. Ovaj je po staroj metodi individualnog, a ne teritorijalnog sudjelovanja kod gradnje crkava, pripadao Starograđanima, Hvaranima, Doljanima, Vrbovljanima, Vrbanjanima, Jelšanima, Pitovljanima, Svirčanima. Ovo se stanje vuklo do XVII./XVIII. v., a onda je postepeno postajalo apsurdno. Bio se stvorio institut župnika i župe, pa više nije bilo moguće shvatiti što stranci rade u crkvi jednog mjesta. Tako je nakon smrti rektora Petra Bervaldi nastao sukob za Sv. Ivana. Jedni su po staroj metodi, na osnovu svih starih imalaca prava, izabrali jednog, a drugi su rekli, da je izbor ograničen na sami Stari grad, i da beneficij pripada župi, koja se međutim stvorila. Došlo je do procesa, koji mi nećemo analizirati, jer taj proces nije predmet naše rasprave. Mi želimo samo ilustrirati stvari. Protivnici starog sistema pozivali su se na zapisnik vizitacije famoznog vizitatora Augustina Valiera, koji je kazao da je Sv. Ivan »de jure patronatus communis huius loci«. Ne vjerujem da je to bilo točno u to doba, naime 1579., ali ovo ne bi bila prva griješka Valierova. A Valier gledajući stvari sa razvijenog gledišta u Italiji (bio je nadbiskup Verone) možda nije više poznao ove komplicirane odnose. Svakako, ne smatram da je Valierov zapisnik bio sistematizacija ovog pitanja, nego više pogrešna registracija činjeničnog stanja. Ali reformisti su se pozivali i na akt od 2. IV. 1713. kojim je ustanovljen župnik (parroco) pa je Sv. Ivan njemu pripao. Najjasniji je pak Vicko Bučić, prokurator reformističke stranke, koji kaže: »... Verbosca e Verbagno anco loro si sono presentati con noi in causa, perche anche loro sostengono il beneficio di s. Cosma esser loro ius patronato, Sfirze per quel di s. Elia, e Gelsa per quel dell'Assunta...« Pa dalje: »... instaremo d'accordo che ogni luogo voti nel beneficio che e in esso posto, e nissun di fora, e cosi podere se ve parera unir il beneficio alla cura...« (pismo 17. IX. 1720.). Dakle svodilo se pravo patronata na područje župe i išlo se za tim, da crkve dođu u posjed župnika, kao teritorijalnih upravitelja crkve.

I zaista, 29. VI. 1722. zaključila je kongrega u Starome gradu sa 112 proti 3 glasa, da se beneficij Sv. Ivana priključi župi. U aktu podnesenom vladi u Veneciji prokurator puka se pozivaju na auktoritet Tridentinskog koncila, a mi znamo da je taj koncil donio odredbe u smislu ovakova rješavanja stvari. Iz konteksta se vidi, da je i biskup za to rješenje bio. Protesti nisu koristili, iako je konzervativna stranka tvrdila, da se u Starome gradu događaju dvije stvari, kakve nisu pokušane više vjekova unutra.

(V: Inventar javnih crkvenih i privatnih arhiva otoka Hvara, — Dodatak — p. 30, dok. Stampe 1, v. osobito stranice 4, 13, 17, drugi dio: 1, 15, 16-25, 28-29, 35, 42).

6) Evo njihovih prezimena: Ajasić, Bogdanić, Bondimeri, Bolencić, Budrović, Borojević, Bratić, Budisavljević, Kraljić, Cubrićević, Cvitić, Kodojević, Krasotić, Dujmi, Dešković, Dobričić, Dujmičić, Godoević, Jurninović, Jurjević, Ivanić, Zarković, Ivasović, Marci, Mikša, Milišević, Meršinić, Marinić, Mikojević, Nrenličić, Prišetić, Petrović od roda Dujmičić, Rišić, Ružnović, Raković, Simenić alias Simunić, Sužanić, Strijanić, Stanoević, Stan-

čević, Sasović, Stafortić, Stipičević, Simerić, Tarbušković, Uric, Vlašić, Vrančić, Vladinić, Zoranić.

7) Njihova imena također malobrojna početkom XV. v. bila su ova: Radovan Matijević, Luka Jakšić, Toma Matijević Jeršić, Radoslav Stipoević, Bogdić, Kraljić, Nikola Stipičević, Petar Stipičević, Marko Stipičević, Juraj Juran Benić, Nikola Benić, Jure Mihanić, Stipan Balenčić, Radoje Kraljić, Radovan Rapinić, Nikola Radanović.

8) Raccolta di varie fondazioni di benefici, monasteri, chiese, parrocchie etc. — legati da Mgr Politeo — što se čuva u arhivu Dominikanaca (ranije Botteri) u Starome gradu, v. Inventar arhiva Hvara 1957., p. 28.

(Benef. s. Mariae Civ. Vet., s. Pietri in villa Dol, ss. Cosmae et Damiani in villa Verbagni, cif. 57).

9) Ljubić S., Statuta, 398.

10) Raccolta, op. cit. cif. 50 (Benef. s. Petri et Martini in Ecc.a s. Spiritus villa Verbagni), i cif. 52 (Capella nova s. Spiritus villae Verbagni).

11) Raccolta, op. cit. cif. 85.

12) Idem, cif. 11.

13) Liber gratiarum, fol. 116 (Inventar Històrijskog arhiva 1955., p. 7).

14) Svirče je u ovom predmetu dijelilo sudbinu Vrbanja do 1690., kada se je odvojilo i dobilo samostalnu župu (v. Raccolta, cif. 182: *Bula separationis et erectionis Ecc.e s. Magdalenae de Sfirze in parochialem cum unione Beneficii s. Eliae 1690.*). Po jednoj legendi ime S. bi dolazilo od svirke grupe pastira, koji su demonstrativno napustili Vrbanj i naselili se na položaju današnjih Svirča. Međutim točnije je izvesti ime od hidrografske konstelacije mjesta, gdje je više izvora, — svir voda — dalo ime Svirce. Ovakovi toponimi postoje i drugovdje. U blizini pak samog sela nalazimo jezični dokaz za ovo tumačenje u imenu polja zvanog »Na svirče« (na ovo zadnje me upozorio g. Andre Plenković).

15) Farlati, op. cit. IV., p. 265.

16) Raccolta, op. cit., cif. 61.

17) Možda vanbračni unuk.

18) Iz prednjih dokumenata saznajemo imena članova bratovština, pa ćemo ih nabrojiti, jer su to svi stanovnici Vrboške godine 1558.

Imena članova bratovštine Sv. Lovrinca:

Pop Grgur Krstinić, Toma Filipović, Matej Matković, Nikola Brešković Stariji, Petar Ciklinović, Meštar Nikola Faber, Matej Bardarić, Kuzma pk. Andrije Strijanića, Nikola Domjanić Stariji, Nikola Jurić, Martin Kraljić, Cvitan Vlašić, Petar Strijanić, sive Popovešić, Mihovil Sažunić, Luka Jurić, Jakov Brakušić, Kristofer Gašparović, Juraj Bardarić pk. Petra, Martin Blašković, Nikola Spondrić, Stjepan Kraljić, Andrija Dulibatić, Toma Sažunić, Luka Strijanić sive Popovešić, Jakov Matković i otac mu Petar, Juraj Bogdanić, Luka Turčinović, Nikola Brešković Mladi, Pavo Sašković, Nikola Bogdanić, Frano Stojančić, Grgur Nikolić, Marin Brešković, Toma Brešković, Luka Strijanić sive Galojević, i otac mu Ivan, Ivan Bogdanić, Nikola Zoranić, Andrija Domjanić, Luka Zoranić, Petar Sašović ili Busketa, Stjepan Milatić, Ivan Strijanić pk. Jakova, Juraj Vrisenić, Toma Kraljić, nadalje primljeni 1558., opat Jakov Filipović, Jerolim Zoranić, Luka Lukšić, Ivan pk. Mihovila Breškovića, Juraj sin Petra Duja sive Matković, Kuzma Matković i brat mu, Stjepan Brakušić, Petar Zoranić sin Nikole, Vidoš Galojević sive Strijanić, Petar Zoranić pk. Stjepana, Petar pk. Jakova Matković, Bartul Domjanić, Ivan Nikolić iz Jelše, Meštar Dominik zet Margarite Skoknine.

Članovi bratovštine Sv. Marije:

Meštar Marin Borojević, Antun de Simeris i braća Ivan i Jure, Mihovil Pribojević i sinovi Gabrić i Ivan, Kuzma Matković i otac mu Nikola, Frane Parničić, Juraj Taviljić Stariji, Bartul Taviljić, Jerolim Karlović, Mihovil sin Jakova Milošića, Juraj Tarbušković i Nikola brat mu, Nikola Domjanić Mladi, Andrija Blašković, Simun Domjanić, Marin Dulibatić, Meštar Josip Granil, Petar Mihočević sive Taviljić, Matija Brešković, Petar Krstinić, Ivan pk. Kuzme Sažunić sive Žanković, Nikola i Ivan braća, Luka Krstinić, Vidoš Krasotić, Meštar Simun Capsearius, Ivan pk. Petra Taviljić, Nikola brat mu, Ivan sin pk. Jakometa Matković, Jakov Vlasnić pk. Stjepana, Nikola Vlasnić pk. Matije, Luka sin pk. Matije Bratića, Petar Ružnović,

don Ivan Ivanić i za braću Nikolu, Marina i Bartola, Toma Parničić, Jerolim Parničić, Nikola Ružnović.

19) Raccolta, op. cit. cif. 10.

20) Prokuratorji Jelse bili su Don Demetrio Stanoević i Don Piero Skrivanić (ovdje naslov »don« označava građanina, dok je naslov »signor« kasnije, a »ser« do XVI. v. bio rezerviran za patricije). Stanoević je bio gastald bratovštine, Antun Zucca blagajnik, a Simun Gurdeljić prokurator. Oni su u ime bratovštine obećali 70 dukata godišnje za uzdržavanje župnika.

Ovdje ćemo spomenuti još jednu tradiciju, koja, kako nam izgleda, potječe od vremena emancipacije župa, i predstavlja manifestaciju te emancipacije. To je procesija »Za križem«, koja se odvija na istočnom dijelu ravnice, između Pitava, Vršnjaka, Svirača, Vrbanja, Vrboske, Jelse. Procesionalno posjećivanje matične crkve nije nikakova osobitost u kultu uopće, pa su od vjekada Jelšani išli svojoj matici u Pitve, a Vrbanjani i Doljani u Stari Grad. Ali kad se Vrbanj osamostalio koncem XV. v. otpalo je posjećivanje Staroga grada (Sv. Marije), gdje je od tada išao samo Dol. Kada su se iza toga osamostalila ostala mjesta, odnosno kada su u tom procesu osamostaljenja i bratovštine uopće, osobito nove, dobile na ugledu, pa postale dominantne u selima, vjerojatno su se dogovorile za ovo međusobno posjećivanje svojih ravnopravnih crkava u kružnoj procesiji u pravcu kazaljke na satu. Simptomatično je, da ni u procesiji kao ni za vrijeme stajanja u etapnim crkvama, kler nema uloge, a pučki pjevači birani ad hoc pjevaju prastari pučko-koralni passio. Tako procesija ima izrazito pučko-bratovštinski značaj.

Ako je ovo naše mišljenje točno, današnja forma procesije velikog četvrtka datirala bi iz konca XV., ali vjerojatnije iz početka XVI. v. Tada doduše sva mjesta nisu imala još župu (Jelsa tek 1604. de jure, iako pitovski župnik u XV. v. pa i u XVI. v. stanuje u Jelsi – pop Mladen i Piero de Bonifacis na pr.), ali su zato bratovštine bile sasvim novog nekonformističkog duha (znamo da je ona Sv. Fabjana i Sebastijana preuzela jelšansku crkvu i dala joj dapače svoje ime počam od 1519.), a taj duh bio je odraz političkog previranja.